

UOT 82.0:001.121.18

AYGÜN ORUCOVA

TÜRK ALİMLƏRİ BABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANININ QURAN TƏFSİRİ HAQQINDA

XV əsrin ortaları-XVI əsrin əvvəllərində yaşamış təsəvvüf alimi, müfəssir Baba Nemətullah Naxçıvani Azərbaycanın qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Naxçıvanda dünyaya gəlmişdir. Əxlaq, fəzilət, elm və irfan nümunəsi Naxçıvani haqqında Azərbaycanda az tədqiqat aparılmışdır. Türkiyə alimləri isə "İslam Alimləri Ensiklopediyası", "İslam Məşhurları Ensiklopediyası", "Osmanlı Müəllifləri"nin müvafiq cildlərində, Ömər Rza Kəhhələnin, Süleyman Atəşin, Əbdülbaqi Turanın, Nəcədat Tosunun, Bursalı Məhməd Tahirin, Katib Çələbinin, Xəlil Çiçəyin, Ramazan Bayhanın, Yaşar Qurdun, Həmid Alqarın müvafiq tədqiqatlarında Baba Nemətullah Naxçıvanını və onun müqəddəs kitabı – təsəvvüfi təfsirini xatırlatmış, bu əsərin məziyyətlərindən ətraflı şəkildə bəhs etmişlər.

Məqalədə bu nəticəyə gəlinmişdir ki, bir çox türk alimləri müvafiq araşdırmalarında müqəddəs dini kitaba dair təsəvvüfi təfsir yazan naxçıvanlı alim Baba Nemətullah Naxçıvanının həm şəxsiyyətini, həm də əsərlərini çox yüksək qiymətləndirmişlər. Naxçıvani təfsirinin özündən əvvəlki heç bir təfsir təkrarlamadan yazılması, özünəməxsusluğu, orijinallığı, bədi, qafiyəli bir elmi əsər olması, Quranın bütün surələrini əhatə etməsi, quruluşu etibarilə mükəmməlliyi və s. məziyyətləri Türkiyə alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir.

Açar sözlər: *şərh, təsəvvüf, surə, Quran, təfsir, qafiyə.*

XV əsrin ortaları-XVI əsrin əvvəllərində yaşamış təsəvvüf alimi, Nəqşibəndiyyə (Xələvətiyyə) arifi, müfəssir Baba Nemətullah Naxçıvani Azərbaycanın qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Naxçıvanda dünyaya gəlmişdir. XV əsrin sonlarına qədər İranın şərqiündəki türk məmləkətlərində, Anadolu, Rumelində "baba" ləqəbini daşıyan bir çox şeyxə rast gəlinir. "Sufilər şeyxi dərvişin mənəvi atası saydıqları və dərvişin təriqətə girişini ikinci bir doğuş olaraq qəbul etdikləri üçün şeyxə "baba" deyirdilər. Alimin anadan olma tarixi dəqiq məlum deyil, təqribən 1452-1454-cü illərdən birində anadan olduğu yazılmışdır: "1452/4-1514-cü illər arasında yaşamış və dövrünün məşhur türk sufisi hesab edilən Baba Naxçıvanının anadan olmasından 560 il ötür" [1]. "Şeyx Əlvan", "Ulvanel-Ağşəhri", "Nemətullah Baba", "Nemətullah Sultan" və "Baba Nemət" adlarıyla tanınmışdır. N.Naxçıvanının Anadoluya gəlməmişdən əvvəl yazdığı təsəvvüfi "Əl-Fəvətihül-İlahiyyə vəl-Məfətihül-Geybiyyə" adlı təfsiri və Beyzavi təfsirinə, Mühiddin Ərəbinin "Fususul-Hikəm" əsərinə, Şeyx Mahmud Şəbüstərinin farsca yazdığı "Gülşəni-Raz" adlı mənzum əsərə yazdığı haşiyəsi, "Hidayətül-İxvan" və s. əsərləri məşhurdur.

"Əxlaq, fəzilət, elm və irfan nümunəsi", "mənəvi elmlərdəki əngin bilgisi ilə təsəvvüfdə, ilahi sirlər dənizinin dalğıcı olmuş" [14] Naxçıvani haqqında Azərbaycanda az tədqiqat aparılsa da, Türkiyə alimləri "İslam Alimləri Ensiklopediyası", "İslam Məşhurları Ensiklopediyası", "Osmanlı Müəllifləri"nin müvafiq cildlərində, Ömər Rza Kəhhələnin əsərlərində, Süleyman Atəşin "İşari Təfsir Məktəbi", Əbdülbaqi Turanın "Baba Nemətullah Naxçıvani və "Əl-Fəvətihül-İlahiyyə..." Adlı Təfsiri" [12, s. 61] və s. türk-Osmanlı mənbələrində ətraflı şəkildə bəhs etmişlər. Alimin son dərəcə sadə və təvazökar bir insan olmasını haqqında bəhs olunan bütün mənbələr təsdiq etmişdir. Yaradılanı Yaradanın eşiqinə sonsuz məhəbbətlə sevmək və ona hörmətlə yanaşmaq alimin əsas mövqeyi olmuş, hətta ibadəti ilə belə öyünməyi ən böyük və bağışlanmaz günahlardan hesab etmişdir: "Günahlara bir dəfə, təzlərə isə min dəfə tövbə

etmək lazımdır. Yəni etdiyi ibadət və təzlərə baxıb özünü bəyənək, o ibadəti heç etməmək günahından min qat daha pisdir. Bir kimsənin, Allah təalaya olan məhəbbətinin həqiqi olub olmadığını əlaməti; özündə dəniz misali cömərdlik, günəş misali şəfqət və torpaq misali təvazökarlıq kimi üç xislətin olmasıdır” [13].

Osmanlı dövründə yazılmış təfsir tarixindən, təsəvvüf tarixindən, təriqətlər tarixindən bəhs edən alimlər, tədqiqatçılar mütləq Baba Nemətullah Naxçıvanini və onun müqəddəs kitabı – təsəvvüfi təfsirini xatırlatmış və bu əsərin məziyyətlərindən və onun müəllifinin həqiqi Tanrı eşqindən böyük sevgilə söz açmışlar. Türk alimlərindən Bursalı Məhməd Tahirin “Osmanlı Müəllifləri” əsərində, Katib Çələbinin “Kəşfüz-Zünun...”unda, Xəlil Çiçəyin “Nemətullah ən-Naxçıvani və Təfsirdəki Metodu” (Van, 1995), Ramazan Bayxanın “Nemətullah b. Mahmud Naxçıvani və əl-Fəvətihül İlahiyyə vəl-Məfatihül-geybiyyə” Adlı Əsərinin Təhlili” (Kaysəri, 1996), Yaşar Qurdun hazırladığı “Naxçıvani və Təsəvvüfi Təfsiri” adlı doktorluq dissertasiyasında (Samsun, 1998) məşhur sufi alimi və onun təfsiri haqqında məlumat verilmişdir. Həmid Alqar haqqında bəhs etdiyimiz əsəri möhtəşəm bir üslub gözəlliyinə sahib bir təfsir olaraq yüksək qiymətləndirmişdir. Osmanlı təfsir tarixində təsəvvüfi təfsir məktəbinin nəzəri təsəvvüfi, fəlsəfi təsəvvüfi (İbnül-Ərəbi), işarətli təfsir (Kəmaləddin Kaşani) və s. istiqamətlərinin hamısının əlamətlərini özündə əks etdirən sufi təfsir müəlliflərinin ən bariz nümayəndələrindən biri kimi Məhəmməd Abay Baba Nemətullah Naxçıvaninin adını qeyd etmişdir: “Bu şəxsiyyətlər təfsirə dair əsərlərində təsəvvüfi anlayışın, demək olar ki, hər istiqamətini ifadə etmişlər. Bəzi təfsirlər təsəvvüfi hekayələrlə zənginləşdirilərək təfsirə fərqli bir məzmun qazandırılmışdır” [2, s. 254]. M. Abayın tərtib etdiyi “Osmanlı dövründə yazılan təfsir ilə bağlı əsərlər bibliografiyası”nda 403 təfsir əsərinin adı qeyd olunmuş, əlifba sırası ilə şəxsiyyətlər sıralandırıldığından 66-cı şəxs olaraq “Baba Nemətullah b. Mahmud ən Naxçıvani” adıyla məşhur alimin iki təfsirinin adı çəkilmişdir:

Haşiyə ala Təfsiri-Beydavi

Əl fəvətihül-İlahiyyə vəl ... [2, s. 264]

Təfsiri Daşköprüzadə “Əş-Şəkaikun-Numaniyyə” adlı əsərində “bu təfsirdə fəsaḥət və bələgət incəlikləriylə birlikdə çox insanın dərk etməkdən aciz qalacağı incəliklər və həqiqətlər vardır” [19, s. 356] – şəkildə dəyərləndirmişdir. Dosent Əli Can “Əbu Səid əl Xadiminin Risalətül Bəsmələ” adlı əsərində on səkkiz elmə görə bəsmələ yozumu” adlı geniş həcmli məqaləsində Baba Nemətullah Naxçıvaninin müqəddəs kitabımız Qurandakı hər surənin əvvəlində gələn bəsmələyə özündən əvvəl yaşamış müfəssirlərdən fərqli yanaşdığını xüsusi olaraq diqqətə çatdırmışdır: “Ancaq daha ziyadə işarətli təfsir məktəbinə mənsub olan İmam Quşeyri (ö. 465), Naxçıvani (ö. 920/1514) kimi alimlər, surə başlannda yer alan hər bəsmələni ayn-ayn təfsir edərək, bu mövzuda özünəməxsus bir yaxınlaşma ortaya qoymuşlar” [5, s. 3-4].

Əbdülhəmid Birniq və Üfūq Hayta “Həyatı və əsərləriylə Əbdülməcīd B. Şeyx Nasuh Tosyevi və Cəvahirül-Quran və Zəvahirül-Furkan” adlı təfsir risaləsinin elmi dəyəri” məqaləsində Osmanlı təfsirinə dair elmi tədqiqatlardan danışarkən Baba Nemətullahla bağlı müstəqil elmi tədqiqat əsərlərini, məsələn: Yaşar Qurdun “Nemətullah Naxçıvani və təsəvvüfi təfsiri” (8) və Ramazan Bayxanın “Nemətullah bin Mahmud Naxçıvani və “Əl fəvətihül-İlahiyyə vəl məfatihül-qeybiyyə” adlı əsərinin təhlili”ni [3] yüksək qiymətləndirmişdir [4, s. 345].

İbnül-Meylakın “İxlas surəsi təfsiri” adlı əsərində ilk növbədə işarətli təfsir anlayışına, onun yaranması tarixi, inkişafı, əsas xüsusiyyətlərinin nədən ibarət olmasına aydınlıq gətirilmişdir. Müəllifin qənaətinə, işarətli təfsir “təsəvvüf əhlinin qəlblərinə doğan mənaları ver-

mələriylə Qurani-Kərimi təfsir etmə üsulları arasına girmiş”dir [7, s. 13]. Kitabın giriş hissəsinin “Bəzi məşhur işarətli təfsirlər” adlı hissəsində təfsir məktəbində ibn-Ərəbi, Əbdürəzzaq Kaşani, Sədrəddin Konevi, Molla Fənari, Yazıçızadə Məhəmməd Bican, Əlaəddin Səmərqəndi və s. məşhur alimlərin rolunu yüksək qiymətləndirən müəllif onların işarətli təfsirlərində Qurandan, hədislərdən götürülmüş dəlillərə əsaslandıqlarını vurğulamışdır. Müəllif təfsir elminin zənginləşməsində əsas rol oynayan yeddi təfsirdən birinin də Nemətullah Naxçıvaninin “Əl Fəvətihül-İlahiyyə...” əsəri olduğunu qeyd etmişdir [7, s. 22].

Baba Nemətullah Naxçıvaninin “Hidayətül-İxvan” əsərini türkcəyə tərcümə edən Orxan Musaxanov bu nəşrdə görkəmli təfsir aliminin həyatı və digər əsərləri haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Müəllif dəyərli alimin türk olduğuna dair dəlillər kimi “Hidayətül-İxvan” əsərində bəzi sözləri təhlil edərkən farsca və türkcə qarşılıqlarından bəhs etməsi [10, s. 13], yaşamış olduğu Naxçıvan, Təbriz və Ağşəhərin türklərin məskun olduğu bölgələr olması, İran mənbələrinin iranlıların xüsusilə adlarını qeyd etdiklərinə baxmayaraq, onun milli mənsubiyyəti məsələsinə toxunmamalarını qeyd etmişdir. Musaxanov N.Naxçıvaninin təhsilini Ağqoyunluların qüdrətli sultanları Uzun Həsən və onun oğlu Sultan Yaqub zamanında Naxçıvanda aldığı, 1487-ci ildə Təbrizdə ölüm döşəyində olan Xəlveti şeyxi Dədə Ömər Rövşəni ziyarət etdiyini yazır. Onun qeydlərindən əsərin “Əl fəvətihül-İlahiyyə vəl məfatihül-geybiyyə” adı ilə İstanbulda “əl-Mətbəətül-Osmani” mətbəəsində 1325 (1907)-ci ildə iki cilddən ibarət olmaqla, 1999-cu ildə Dar Rikabi tərəfindən “Ət təfsirüs-sufi əl-kamil lil Quranil-Kərim” adı ilə Misirdə nəşr olunduğunu öyrənirik. Əsərin “Təqdim” hissəsində Orxan Musaxanov Nemətullah Naxçıvaninin təsəvvüf tarixində əvəzsiz mövqeyə malik olmasını onun “Əl fəvətihül-İlahiyyə” əsəri ilə əlaqələndirir: “Mühyəddin İbnül-Ərəbiylə olgunlaşmış irfani əsərlər qələmə almış olan Naxçıvaninin təsəvvüf tarixindəki yeri təsəvvüfi təfsirlər içərisində Quranın bütün ayətlərinin təsəvvüfi üsula görə şərh edildiyi – günümüzdə gəlib çatan ilk təfsirə sahib olmasıdır. “Hidayətül-İxvan” adlı ərəbcə əsər isə Naxçıvaninin düşüncəsinə ümumi bir giriş mahiyyəti daşımaqdadır [10, s. 7]. Bu təqdimatda diqqəti cəlb edən digər bir məqam Nemətullah Naxçıvaninin həqiqətə qovuşmadan şeyxlik edərək gün ruzisi qazananları şiddətli tənqid etməsi və özünün də əsla maddiyyat, şöhrət, var-dövlət qazanmaq üçün deyil, əksinə yaradana və yoxsullara xidmət üçün bu yolu seçdiyidir: “Nemətullah tənqid tərəfi üstün olan bir mütəsəvvif olmaqla bərabər özünü şöhrətlərdən və adətlərdən uzaq tutan, hər zaman və hər hali-karda özlərinə təcəlli edən dərviş və yoxsulların xidmətçisi və ayaqlarının tozu olaraq vəsf edər” [10, s. 8]. “Nemətullah Naxçıvani. Hidayətül İxvan” adlanan nəşr Baba Nemətullah Naxçıvani haqqında Türkiyədə ilk irihəcmli tədqiqat əsəri kimi dəyərləndirilir: “Əlinizdəki tərcümə “Nemətullah Naxçıvaninin “Hidayətül İxvanı” – mətn, tərcümə və incələmə” başlığı altında yazdığım elmi-tədqiqat işimin bir hissəsidir. ...tədqiqat müddətində dəstək və təşviqlərini gördüyüm Ərcan Alkan bəyə şükranlarını çatdırıram. Sayəsində Nemətullah Naxçıvani haqqında ilk dəfə müstəqil bir tədqiqat nəşr olunacaq” [10, s. 9].

Məhməd Rıhtımın “XV-XIX əsrlərdə Azərbaycanda Nəxşibəndiyyə sufiləri” [11, s. 5] adlı məqaləsindən Naxçıvaninin təfsirini Təbrizdə yazmağa başladığı, 1497-ci ildə tamamlandıqı aydın olur. 1499-cu ildə II Bəyazid zamanında Təbrizdən Anadoluya köçdüyünü, 1500-cü ildə Ağşəhərə yerləşdiyini və 1514-cü ildə vəfat etdiyini öyrənirik.

Süleyman Atəş “İşarətli təfsir məktəbi” adlı əsərinin “Baba Nemətullah Naxçıvani: həyatı və əsərləri” adlı bölməsində ilk olaraq, təbii ki, bu təfsirdən bəhs edir və müəllifin müqəddimədə bu təfsiri “Əl-fəvətihül-İlahiyyə vəl-məfatihül-qeybiyyə əl-mudhiha lil-kəlamil-Quraniyyə vəl-hikəmil-furkaniyyə” adlandıqını və bu adın türkcəyə tərcüməsini – “Qurani

Kərimin kəlimə və hikmətlərini açıqlayan qeybin açarları və ilahi fəthlər” şəklində etmişdir. S. Atəş təfsirin 17 səhifəlik müqəddiməsində Baba Nemətullahın vəhdəti-vücut fəlsəfəsi baxımından mütləq varlıq və onun kainat şəklində təcəllisi, kainatın elə məhz mütləq varlığın ad və sifətlərindən ibarət olduğu, zahirdə müxtəlif şəkillərdə görünən hər şeyin daxilində Haqqın olduğunu, kamil insanın da Rəhmanın surətinin aynası olduğunu qeyd etmişdir. Süleyman Atəş təfsirin quruluşu haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Belə ki, hər bir surənin onun əsas məzmununu ifadə edən giriş (fatihə) və bu surədən çıxarılaacaq nəticəni ifadə edən nəticə (xatimə) adlı hissələrdən ibarət olduğunu yazmışdır. İbrahim Görənər isə hər surənin 2 yox, 3 hissədən ibarət olduğunu qeyd edir: “Naxçıvani təfsirinə ümumi baxıldığında ilk planda hər surənin üç hissədən ibarət olduğunu görə bilirik: Birinci hissə, bəsmələnin hər surəyə görə fərqlilik təşkil edən izahıdır. İkinci hissə, məmzuc şərh (Bu üslubda mətnin ibarəsi ilə şərh bir bütünlük təşkil edəcək şəkildə birləşdirilmişdir – İ. G.) üslubuyla yazılmış olan şərh hissəsidir. Xatimə adını verdiyi son hissə isə surənin xülasəsidir” [6, s. 6]. İbrahim Görənər surə təfsirlərinin, əsasən, ikinci bölümünü daha çox yeniliyinə, novatorluğuna görə təqdir etmişdir: “...əsasən elmi bir yaxınlaşma ilə ayətləri izah edir. Seçdiyi üslubda ayət ilə izahını bir-birindən ayırmaqdan ziyadə, bir mənə bütünlüyü içərisində ikisini birdən təqdim edən bir quruluşa sahibdir” [6, s. 14]. Dosent Əbdülbaqi Turan isə bu iki hissənin hər surədə tamamilə fərqliliyi xüsusiyyətinə görə təfsiri “həqiqətən də orijinal” [12, s. 66] bir əsər adlandırır və təfsirin diqqətəlayiq orijinal istiqamətlərini belə ümumiləşdirir: “1. Müfəssirimiz heç bir təfsirə müraciət etmədən bu təfsiri yazmışdır. 2. Quşeyridən sonra ilk dəfə hər surənin başındakı bəsmələyə müxtəlif və o surəyə uyğun mənalar vermişdir. 3. Hər surəni o surənin ruhuna və mənasına uyğun olaraq bir girişlə başlamış və yenə o surəyə uyğun olan bir nəticə ilə bitirmişdir. 4. Bu təfsir, başdan-başa səclidir və son dərəcə axıcı bir üslubla yazılmışdır, ayətlərlə onların təfsirləri arasındakı insicam hər növ təqdirə layiqdir. 5. Və bu təfsir, məqbul Sufi təfsirlərinin müxtəsər, mötəbər və hətta şahəsər bir nümunəsini təşkil etməkdədir” [12, s. 75-76]. Ə. Turan Baba Nemətullah Naxçıvaninin belə bir təfsir yazmaqda məqsədinin elmində gizli qalanı izhar etmək olduğunu və oxucularından əsərə təfəkkür və təsəvvür gözüylə deyil, sadəcə ibrət gözüylə; dəlil və bürhan gözüylə deyil, yalnız zövq və vicdan (iç duyğu) gözüylə baxmalarını arzuladığını qeyd etmişdir. Həmid Alqar hər surənin başında yer alan bəsmələnin, o surənin ilk ayətiylə mənə baxımından əlaqəsi olduğunu, Orxan Musaxanov “təfsirin dipnotlarla, bəzi izahlar verilməsiylə digər təfsirlərdən ayrıldığını, təfsirdə səcə əhəmiyyət verildiyini” [10, s. 19], Süleyman Atəş isə ayətlər arasındakı təfsirlərin uzun-uzun deyil, qısa cümlələrdən ibarət olduğunu qeyd etmişlər.

Alimin vücudi-mütləq və onun təcəllisi haqqındakı görüşlərinə isə Orxan Musaxanov təfsirə əsaslanaraq belə aydınlıq gətirmişdir: “Vücudi-mütləqin təcəllisində təkrarın olmadığını, Vücudi-mütləqə nisbətdə kainat və içindəki varlıqların yox hökmündə olduğunu, ayrıca ibarənin yetməzliyi səbəbindən Vücudi-mütləqin halının anlaşılamayacağını, bunu kəşf, zövq sahibi ariflərin dadaraq biləcəyini və bu bilmənin də nəhayətinin olmayacağını geniş bir şəkildə izah edər” [10, s. 18].

Yaşar Qurd “Nemətullah Naxçıvani və təsəvvüfi təfsiri” adlı əsərində bu təfsiri sadə dili və üslubu, axıcılığı və s. məziyyətləri səbəbindən və mənə dərinliyinə görə “ümman” adlandırmışdır: “Qısa, axıcı və anlaşılan bir üslubla yazılan, təfərrüata varmadan Allahın məqsədinin nə olduğunu çarpıcı ifadələrlə ortaya qoyan, müfəssirin könlündən daşan rəbbani füyuzatın təşkil etdiyi bir ümman olan bu təfsir, yazıldığı gündən etibarən insanların təvəc-

cühünə səbəb olmuşdur” [8, s. 82]. Fikrinin təsdiqi olaraq dəyərli alim əsərin Türkiyənin seçilmiş kitabxanalarında müxtəlif zamanlarda yazıya alınmış 7-dən çox nüsxəsinin olmasını göstərmişdir.

Əli İhsan Türcanın türk dilinə tərcümə etdiyi “Naxçıvani Təfsiri” 3 cildəndən ibarətdir. Bu tərcümə nəşri haqqında professor Xəlil İbrahim Şimşək yazdığı resenziyada Kayseridə imam-hatıf kimi fəaliyyət göstərən Əli İhsan Türcanın öz təşəbbüsüylə bu son dərəcə çətin və illər tələb edən işə girişdiyini və şəxsi imkanlarıyla əsərin tərcüməsini nəşr etdirdiyini öyrənirik. Professor Xəlil İbrahim Şimşəyin və professor Dilavər Gürərin fikrincə, Nemətullah Naxçıvaninin təfsirində 6 cildə türk dilinə tərcümə olunmuş Əbdülqadir Geylaninin (ö. 1166) təfsirində olan bir çox çatışmazlıqlar təshih edilmişdir [9, s. 208].

Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz və etmədiyimiz bir çox türk alimləri müvafiq araşdırmalarında müqəddəs dini kitabə dair təsəvvüfi təfsir yazan naxçıvanlı alim Baba Nemətullah Naxçıvaninin həm şəxsiyyətini, həm də əsərlərini çox yüksək qiymətləndirmişlər. Qısa adı “Əl Fəvatihül-İlahiyyə...” olan bu təfsirin özündən əvvəlki heç bir təfsirə əsaslanmadan yazılması, özünəməxsusluğu, orijinallığı, bədii, səclii, yəni qafiyəli bir elmi əsər olması, Quranın bütün surələrini əhatə etməsi, quruluşu etibarilə mükəmməlliyi və s. məziyyətləri ilə Türkiyə alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Maddiyatı deyil, mənəvi kamilliyi, yüksək təbəqələrə deyil, yoxsullara, kimsəsizlərə xidmət yolunu seçən, hər zaman Allahı anmağı özünün mənəvi borcu hesab edən Nemətullah Naxçıvani bənzərsiz bir şəxsiyyətdir və onun qələmə aldığı əsərlər bu dünya durduqca müraciət olunan dəyərli mənbələrdən olaraq qalacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəcəf Ə. “Gizlənən dərviş” – Baba Nemətullah Naxçıvani // <http://xalqgazeti.com/az/news/social/39586> 13.11.2013.
2. Abay M. Osmanlı Döneminde Yazılan tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası / Divan, 1999/1, s. 249-303.
3. Bayhan R. Nimetullah b. Mahmut Nahçıvani ve “el Fəvatihül-İlahiyyə vel Mefatihül-Gaybiyyə” adlı Eserinin Tahlili (yüksek lisans tezi). Erciyes Universitesi. Sosial Bilimler Enstitüsü, 1992.
4. Birışık A., Hayta U. Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecid B. Şeyh Nasuh Tosyevi ve Cevahürül-Kuran ve Zevahirül-Furkan” adlı Tefsir Risalesinin İlmi Değeri // Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, № 2, s. 343-367.
5. Can A. Ebu Said el Hadimi'nin Risale'tü'l Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına göre Besmele Yorumu // Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 14, № 1, 2012, 362 s.
6. Görener İ. İlmi Cazibe Yurdu Osmanlı'da Çok Yönlü Bir Müfessir: Nimetullah-i Nahçıvani. KTA03-ibrahim-gorener-pdf
7. İbnül-Meylak. İhlas suresi tefsiri. Mart, 2015, Çelik yayınevi. (Tercüme edeni Dr. Betül Güçlü) 45 s. -hılas-suresi-tefsiri-2542015-143755-31.pdf
8. Kurt Y. Nimetullah Nahçıvani ve Tasavvüfi Tefsiri (Basılmamış doktora tezi). 19 Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun, 1998.
9. Şimşek H.İ. Nahçıvani Tefsiri // Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/1, c. 13, № 25, s. 207-21.

10. Nahçıvani N. Hidayetül-İhvan (Sufilerin Kelamçıları ve Felsefecileri Eleştirisi). (Tercüme Orkhan Musakhanov). İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012, 40 s. Hidayetül-Ihvan-1692013-144929-980.pdf
11. Rıhtım M. XV-XIX. Asırlarda Azerbaycan`da Nakşibendiyye Sufileri // Qafqaz Universiteti Jurnalı, Bakı, 2008, № 22.
12. Turan A. Baba Nîmetullah Nahçıvani ve "El-Fevatihül-İlahiyye vel-Mefatihül-gaybiyye. Baba Nî'metullah Nahçıvani ve el-Fevatihül-İlahiyye vel-Mefatihül-Gaybiyye __simli Tefsiri[#210789]-184711.pdf
13. Meşhurların son sözleri <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Menkibeler/Meshurlarin-Son-Sozleri/Detay/Baba-Nimetullah-Nahcivani/1647>
14. Baba Nîmetullah Nahçıvânî <http://kitap.mollacami.com/evliyalari/konu-4024.htm>

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: orujovaaygun82@gmail.com

Aygün Orucova

TURKISH SCIENTISTS ABOUT BABA NEMATULLAH NAKHCHIVANI AND HIS INTERPRETATION OF THE KORAN

Scientist and interpreter Baba Nematullah Nakhchivani was born in the middle of the 15th-end of the 16th centuries in Nakhchivan, one of the ancient scientific and cultural centers of Azerbaijan. The heritage of Nakhchivani, who was an example of morality, virtue, a pharos of science and education, hasn't been enough studied in Azerbaijan. Baba Nematullah Nakhchivani and his Sufi interpretation of the Holy Book are mentioned in the "Encyclopedia of Islamic scholars", "Islamic modern encyclopedia", in the relevant volumes of "Ottoman authors", Turkish scientists such as Omar Reza Kahhal, Suleyman Atesh, Abdalbaki Turan, Najdet Tosun, Bursaly Mahmoud Tahir, Katib Chelebi, Khalil Chichek, Ramazan Bayhan, Yashar Kurd, Hamid Algar considered in detail the merits of this work in their researches.

The paper concludes that many Turkish scientists highly appreciated in their research both the personality and the works of Nakhchivan's scientist Baba Nematullah Nakhchivani, who had written comments to the Holy Book. The interpretation of Nakhchivani has attracted the attention of Turkish scientists with such advantages as writing without reference to previous comments, uniqueness, originality, artistry, rhyming, but at the same time scientific character of the work, coverage of all suras of the Koran, perfection of the structure and so on.

Keywords: *commentary, Sufism, sura, Koran, interpretation, rhyme.*

Айгюнь Оруджова

ТУРЕЦКИЕ УЧЕНЫЕ О БАБА НЕМАТУЛЛАХЕ НАХЧЫВАНИ И ЕГО ТОЛКОВАНИИ КОРАНА

В середине XV-конце XVI веков в Нахчыване, одном из древних научных и культурных центров Азербайджана, родился ученый-толкователь Баба Нематуллах Нахчывани. В Азербайджане мало исследовано наследие Нахчывани, который являлся примером нравственности, добродетели, светочем науки и просвещения. Баба Нематуллах Нахчывани и его суфистское толкование священной книги упоминаются в «Энциклопедии исламских ученых», «Исламской современной энциклопедии», в соответствующих томах «Османских авторов», турецкие ученые Омар Рза Каххал, Сулейман Агеш, Абдулбаки Туран, Наджет Тосун, Бурсалы Махмуд Тахир, Катиб Челеби, Халил Чичек, Рамазан Байхан, Яшар Курд, Хамид Алгар подробно рассматривали достоинства этого труда в своих исследованиях.

В статье делается вывод, что многие турецкие ученые в своих исследованиях высоко оценивали как личность, так и труды нахчыванского ученого Баба Нематуллаха Нахчывани, который написал комментарии к священной книге. Толкование Нахчывани привлекло внимание турецких ученых такими достоинствами, как написание без ссылок на предыдущие толкования, самобытность, оригинальность, художественность, рифмованность, но одновременно и научность работы, охват всех сур Корана, совершенство структуры и так далее.

Ключевые слова: *комментарий, суфизм, сура, Коран, толкование, рифма.*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 16.06.2019
Son variant 16.08.2019